

STRAHLENBERG VE İLK ÇUVAŞÇA KELİME LİSTESİ

Strahlenberg And His First Chuvash Word List

Oğuzhan DURMUŞ*

Özet: Çuvaş adıyla bilinen ilk dil kayıtları, Runik harfli Türk yazıtlarının da kaşifi olan Johann von Strahlenberg'in *Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia* adlı eserinin sonunda yer alan ve 32 dile ilişkin malzemenin yer aldığı karşılaştırmalı kelime listesinde yer almaktadır. Strahlenberg bu listede Türk lehçelerinden Sibirya Tatarcasına ait 57, Yakutçaya ait 59, Çuvaşçaya ait 27 kelimeye yer vermiştir. Eserin içerisinde bulunan bir başka kelime ile (tora 'tanrı') birlikte bu sayı 28'e yükselmektedir. Bu çalışma söz konusu listede yer alan Çuvaşça kelimeleri değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Johann von Strahlenberg, Çuvaşça, *Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia*, *Gentium Boreo-Orientalium Vulgo Tatarorum Harmonia Linguarum*, kelime.

Abstract: The first Chuvash linguistic materials present at the *Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia* written by Johann von Strahlenberg who had also first discovered the Old Turkic Runic Inscriptions. Among the Chuvash language the book contains also a comparative word list belong to 32 languages. In this list Strahlenberg gives place to 57 words of Tatar Turkish, 59 words of Yakut Turkish and 27 word of Chuvash Turkish. This article is an attempt to evaluate the Chuvash words of Strahlenberg's list.

Key Words: Johann von Strahlenberg, Chuvash Turkish, *Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia*, *Gentium Boreo-Orientalium Vulgo Tatarorum Harmonia Linguarum*

İsveçli bir subay olan Philipp Johann von Strahlenberg, 1709 yılında Ruslarla yapılan Poltova Savaşında esir düştükten sonra, kendisiyle aynı kaderi paylaşan yaklaşık bin kişiyle birlikte Batı Sibirya'ya sürülmüş, 1711 yılında Tobolsk'a varmıştır. Strahlenberg, Tobolsk'ta kaldığı süre boyunca Rusya ve Sibirya'da yaşayan toplulukların hayatlarını, ve bilhassa dillerini incelemiştir (Eren 1998: 302).

Strahlenberg, on yılı aşan süre boyunca derlediği malzemeleri 1730 yılında Stockholm'de¹ *Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia* adıyla yayımlanan ünlü eseriyle bilim dünyasının istifadesine sunmuştur.²

---

* Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, oguzdur@gmail.com

¹ Bu eserin, yeni bir baskısı da 1975 yılında Szeged'de (Studia Uralo-Altaica) yapılmıştır.

² Bu eser,

Strahlenberg'in bu eseri, Rusya tarihi, hayat şartları, Rusya halkları ve bu halkların dilleri hakkında oldukça değerli bilgiler vermektedir.

Eserin 1-136. sayfaları arasında *Ön söz* (Einleitung) bulunmaktadır. Takip eden bölümde (s. 137-156) Kalmukça-Almanca bir sözlüğün yer aldığı *Vocabularium Calmucko-Mungalicum* bölümü yer almaktadır. Bundan sonra eser, 13 başlık (kapitel), ek, dizin, düzeltme ve resimler bölümlerinden oluşmuştur³. Eserin 13. bölümünde Runik harfli Türk yazıtlarından söz etmiş ve *Resimler* bölümünde kimi çizimlere (Örn. Ekler: Resim 2) yer vermiştir. Bu bilgi Türkoloji açısından yeni bir çağın başlangıcı olmuştur.

Strahlenberg'in eserinin en önemli kısımlarından biri de, kitabın en sonuna eklenen Batı Avrupa ve Sibiry'a da kullanılan 32 dilin kelimelerini belli bir tasnif çerçevesinde verdiği *Gentium Boreo-Orientalium Vulgo Tatarorum Harmonia Linguarum* (buradan sonra *Harmonia Linguarum*) bölümüdür. Yazar, bu listedeki dillerin hepsini *Tatar* terimiyle değerlendirmiştir. Bu bölüm, sonradan ona *Altay dilleri teorisinin kurucusu* unvanını kazandıracaktır (Poppe 1968: 125).

Harmonia Linguarum'daki dil grupları ve bu gruplarda gösterilen diller şu şekildedir:

I. Grup: Fin-Macar Dilleri

1. *Macar*
2. *Fin*
3. *Vogul*
4. *Mordvin*
5. *Çeremis*
6. *Perm*
7. *Votyak*
8. *Ostyakça* (Çonti şehri – İrtiş nehri civarı)

II. Grup: Türk Dilleri

1. *Sibirya Tatar*
2. *Yakut*

---

http://books.google.com/books?id=EPMOAAAQAAJ&pg=P12&dq=inauthor:strahlenberg&lr=%20&as_minm_is=0&as_miny_is=&as_maxm_is=0&as_maxy_is=&as_brr=1&hl=tr#v=onepage&q=&f=false adresinde tam metin olarak pdf formatında yer almaktadır.

³ I. Bölüm: s. 157-171; II. Bölüm: s. 171-179; III. Bölüm: s.179-189; IV. Bölüm: s. 189-208; V. Bölüm: s. 208-223; VI. Bölüm: s. 224-266; VII. Bölüm: s. 266-269; VIII. Bölüm: s. 269- 281; IX. Bölüm: s. 281-292; X. Bölüm: s. 292-293; XI. Bölüm: s. 293-300; XII. Bölüm: s. 300-308; XIII. Bölüm: s. 308-431; Ek (Anhang) 431-438; Dizin (Register) 439-453; Düzeltme (Errata) 454; Resimler (10 Resim): s. 455-474.

Strahlenberg ve İlk Çuvaşça Kelime Listesi

3. Çuvaş

III. Grup: Samoyed Dilleri

1. *Samoyed* (Arhangelsk ve Pitziora şehri)
2. *Ostyak* (Narim şehri – Obi nehri civarı)
3. *Ostyak* (Tomsk şehri – Çulım nehri civarı)
4. *Samoyed-Tavgi* (Buz denizi ve Yenisey-Lena nehirleri civarı)
5. *Samoyed-Manzela* (Toro şehri – Buz denizi ve Yenisey Irmakları civarı)
6. *Kanskg*

IV. Grup: Moğol-Mançu Dilleri

1. *Kalmuk*
2. *Mançu*
3. *Tangut*

V. Grup: Tunguz Dilleri

1. *Kamasin*
2. *Arinti*
3. *Tunguz – Konni* (Nerçinskiy şehri)
4. *Tunguz – Oleni* (Tungus nehri civarı)
5. *Tunguz-Sabaşi* ya da *Lamut*
6. *Koryak*
7. *Kurili*

VI. Grup: Karadeniz, Hazar Çevresi Dilleri

1. *Avar* ya da *Akar*
2. *Kumuk* ya da *Kaytak*
3. *Kubaşin*
4. *Çerkes*
5. *Curali*

Yazar, yukarıda sıralanan 32 dile ait 60 Almanca madde başı kelimeyi listede göstermeye çalışmıştır. Madde başı kelimelerin anılan her dildeki karşılıkları tam olarak verilememiştir. Liste bu anlamda mütakamil bir hâlde değildir. Ancak, yine de bir karşılaştırmalı sözlük tecrübesi olarak büyük bir öneme sahiptir.

Türkoloji açısından bakıldığında, Strahlenberg'in bu tasnifinin de büyük bir önemi vardır. Bu listede Sibirya Tatarcası, Yakutça ve Çuvaşça kelimelere yer verilmiştir. Bilhassa Eski Batı Türkçesinin yegâne temsilcisi

konumunda olan Çuvaşçanın bilim dünyası ile tanışması bu liste ile sağlanmıştır (Sergeyev 2004: 4). Üstelik, kendisinden sonra yaklaşık iki asır boyunca kökeni hakkında tartışmaların sürdüğü Çuvaşça gibi farklı/ayrık bir lehçeyi oldukça sağlam bir gözlem neticesinde Türk dili grubu içerisinde değerlendirmesi oldukça önemlidir.

Bu listede Sibirya Tatarcası, madde başlarında gösterilen kelimelerden 3 eksik ile 57⁴; Yakutça ise sadece 1 eksikle 59 kelime ile temsil edilmiştir⁵. Çuvaşça ise, bu listede en az kelime ile temsil edilen Türk dilidir. Strahlenberg, eserinde sadece 28 adet Çuvaşça kelimeye yer verebilmiştir. İşte söz konusu bu 28 kelime Çuvaşça adıyla bilinen ilk kayıtlar olmasının yanında, bu dile ait ilk sözlükçe örneği de sayılabilir.

Liste oluşturulurken, Sibirya Tatarcası ve Yakutça kelimelerin hepsi Almanca madde başları içinde verilirken, madde başlarının Çuvaşça karşılıkları sadece 17 kelimedede gösterilmiştir⁶. İlave olarak verilen kelimeler ise listedeki boşluklara yanlamasına olarak Almanca-Çuvaşça karşılıklı şekilde kaydedilmiştir. İncelemeye konu olan son kayıt **tora** 'tanrı' (Sergeyev 2004: 4) ise listede yer almamakta, eserin içinde geçmektedir⁷.

Çalışmayı hazırlarken eserin 1975 yılında Szeged'de yapılan tıpkıbasımını kullandık. Bu nüshada yer yer kimi okunma problemlerinden dolayı **ziurd** 'bina', **karuhoc** 'pencere', **sack** 'oturak, bank', **sokru** 'ekmek' kelime kayıtlarını Sergeyev (2004: 4) ve Pavlov'a (1978: 49) dayanarak okuduk.

Türk dil tarihi bakımından oldukça önemli bir yere ait Çuvaşçanın bu ilk verilerini değerlendirmek bu yazının başlıca amacını oluşturmaktadır.

Strahlenberg tarafından *Harmonia Linguarum*'da gösterilen Çuvaşça kelimeler şunlardır:

1. **Eins - Pärr** (nëppe / pիրre /) 'bir'

Bir kelimesi Çuvaş Türkçesinde ad olarak nëppe /pիրre/; asıl sayı sıfatı olarak nëp /pիր/ şeklinde kullanılmaktadır. Strahlenberg'in gösterdiği **pärr** biçimi sözlüksel bir şekli olmasından dolayı sonunda bir ünlü daha gösterilmeliydi.

⁴ Listeden Sibirya Tatarcasına karşılıkları verilmeyen kelimeler şunlardır: Alm. hütte 'baraka'; Alm. Pflitz-Bogen 'yay', Alm. wind 'yel, rüzgar'

⁵ Alm. Fuß 'ayak' kelimesinin Yakut Türkçesi karşılığı gösterilmemiştir.

⁶ Aşağıda numaralandırılmış kelimelerden ilk 17 madde söz konusu kayıtlardır.

⁷ Ohra 'ayak' kelimesi karşılıklar listesinde de, ilave kelimeler arasında da yer almaktadır.

Strahlenberg ve İlk Çuvaşça Kelime Listesi

Kelimenin ünlüsü olarak gösterilen **ä** harfi açık e sesini karşılamaktadır. Oysa Çuvaş Türkçesinde bu kelime, **ï** (kısa-yuvarlak i) ile kullanılmaktadır.

2. *Zwey* - *Үски* (иккĕ /ikkĕ/) 'iki'

İki kelimesi Çuvaş Türkçesinde ad olarak **иккĕ** /ikkĕ/; asıl sayı sıfatı olarak **икĕ** /igĕ/ ~ **ик** /ik/ şeklinde kullanılmaktadır. Strahlenberg, kelimeyi sözlüksel olarak doğru kaydetmiştir.

Kelimenin sonunda /i/ tercihi oldukça anlaşılabilir.

3. *Drey* - *Уити* (виççĕ /vişşĕ/) 'üç'

Çuvaş Türkçesinde *üç* kelimesi ad olarak **виççĕ** /vişşĕ/; asıl sayı sıfatı olarak **виçĕ** /vijĕ/ ~ **виç** /viş/ şekillerinde kullanılmaktadır. Transkripsiyondan anlaşıldığı kadarıyla, araştırmacı bu kelimeyi sözlüksel biçimiyle kaydetmemiştir. Kelimede ikiz ünlüyü gösteren başka bir/birkaç işaret daha gösterilmeliydi.

Kelimenin sonunda /i/ tercihi oldukça anlaşılabilir.

Eren, ilk üç kelime verilerinin sağlam olduğunu; sayılar arasındaki bağın açık olduğunu ifade etmektedir (1988: 306).

4. *Vier* - *Тwата* (тăваттă /tĭvattĭ/) 'dört'

Eren, **Twata** biçiminin ses bakımından açıklanmaya muhtaç olduğunu düşünse de, bu tespit uygun değildir. Zira Strahlenberg tarafından verilen kaydın anlaşılmasız bir yönü yoktur (1998: 307).

Çuvaş Türkçesinde *dört* kelimesi ad olarak **тăваттă** /tĭvattĭ/; asıl sayı sıfatı olarak **тăватă** /tĭvadĭ/ ~ **тăват** /tĭvat/ şekillerinde kullanılmaktadır. Kelimenin ilk ünlüsünün kısa olması, araştırmacının bu sesi göstermemesini makul kılmaktadır. Ancak kelimenin sözlüksel biçimde çift /t/ ile kaydedilmesi gerekliydi. Sondaki ünlü tercihi yanlıştır. Zira bu ses kısa-yuvarlak /ɨ/ iken /a/ ile gösterilmiştir.

5. *Fünff* - *Белич* (пиллĕк /pillĕk/) 'beş'

Eren, bu kelimenin de, **Twata** biçimi gibi ses bakımından açıklanmaya muhtaç olduğunu düşünmektedir. Araştırmacı ilk bakışta bu tespitinde haklı görünmektedir. Ancak bu durum, transkripsiyon farklılığından kaynaklanmalıdır.

Çuvaş Türkçesinde *beş* kelimesi ad olarak **пиллĕк** /pillĕk/; asıl sayı sıfatı olarak **пилĕк** /pilĕk/ şekillerinde kullanılmaktadır. Burada verilen

kayıtta en önemli yanlışlardan birisi, kelime başı ünlüsünün tonlu olarak gösterilmesidir. Zira Çuvaş Türkçesinin ses sisteminin en önemli özelliklerinden birisi, bütün kelimelerin kelime başında tonlu ünsüz bulunmamasıdır. Kelime sözlüksel biçimle kaydedilmemiştir. Nitekim, /l/ ünsüzü çift olarak gösterilmeliydi. İlk ünlü tercihi de tartışmaya açıktır. Ancak, bütün bunlara rağmen araştıracının verdiği kayıt ile bugünkü biçim arasındaki bağlantı açıkça görülebilmektedir.

6. Sechs - Olta (улттă /ulttĭ/) ‘altı’

Çuvaş Türkçesinde *altı* kelimesi ad olarak улттă /ulttĭ/; asıl sayı sıfatı olarak ултă /uldĭ/ ~ улт /ult/ şekillerinde kullanılmaktadır. Kelime başı ünlüsünün /u/ yerine /o/ olarak gösterilmesi, söz konusu dil derlemesinin Yukarı (Viryal) diyalekti temelinde gerçekleştiğinin açık bir kanıtıdır. Kelime, sözlüksel biçimle kaydedilmemiştir. Zira bu durumda /t/ ünsüzü ikiz olarak kaydedilmeliydi.

7. Sieben - Sithy (çиччĕ /şičçĕ/) ‘yedi’

Çuvaş Türkçesinde *yedi* kelimesi ad olarak /şičçĭ/; asıl sayı sıfatı olarak çичĕ /şicĭ/ ~ çич /şiç/ şekillerinde kullanılmaktadır. Kelime başında /s/ olarak gösterilen ünsüzün, bugünkü bilgilerimiz ışığında, /ş/ olarak transkribe edilmesi gerekmektedir. Kelime sözlüksel biçimiyle kaydedilmemiştir; /ç/ ünsüzü ikiz olarak gösterilmeliydi.

8. Acht - Ssylem (саккăр /saqqĭr/) ‘sekiz’

Modern Çuvaş Türkçesinde *sekiz* kelimesi ad olarak /saqqĭr/; asıl sayı sıfatı olarak саккăр /sağĭr/ şekillerinde kullanılmaktadır. Strahlenberg’in bu kelimeyi yanlış olarak kaydettiği açıktır. Zira, kaydın Çuvaş Türkçesi ile herhangi bir ilişkisi yoktur⁸. Petrov’a göre, Strahlenberg bu kaydı çирĕм /şirĭm/ ‘yirmi’ sayı adıyla karıştırmış olmalıdır (1978: 49).

9. Neun - Bokur (тăххăр /tĕhhĭr/) ‘dokuz’

Modern Çuvaş Türkçesinde *dokuz* kelimesi ad olarak тăххăр /tĕhhĭr /; asıl sayı sıfatı olarak тăхăр /tĕhĭr/ şekillerinde kullanılmaktadır. Strahlenberg, bu kelimeyi oldukça hatalı bir şekilde kaydettiğini

⁸ Kelime, çevredeki Fin-Ugor dilleri ile de karıştırılmış olamaz. *Sekiz* kelimesi Maricede кандаше; Mordvincede кавксо; Komicede көкъямыс; Udmurtçada тямыс şekillerindedir. Ancak, Strahlenberg’in verdiği bu kaydın kimi Fin-Ugor dillerindeki *yedi* kelimesinin karşılığı ile benzerlikler göstermesi ilgi çekicidir. Mordvince сисем; Komice сизим; Udmurtça сизьым (Galkin 1964: 100, 103)

Strahlenberg ve İlk Çuvaşça Kelime Listesi

görmekteyiz. Kelime başı ünsüzü doğru şekilde verilmiş olsaydı, kelime anlaşılabilir bir okumaya kavuşacaktı.

10. *Zehen - Wonn* (вуннĕ /vunnĭ/) ‘on’

Çuvaş Türkçesinde *on* kelimesi ad olarak вуннĕ /vunnĭ/; asıl sayı sıfatı olarak вунĕ /vunĭ/ ~ вун /vun/ şekillerinde kullanılmaktadır. Kelime Viryal diyalektinin bir özelliği olarak /o/ ile kaydedilmiştir. Kaydın sözlüksel bir veri olarak kaydedildiği /n/ ünsüzünün ikiz olmasından anlaşılmaktadır. Ancak bu durumda sondaki /ĭ/ ünlüsünün gösterilmemesi bir eksiklik olarak kalmıştır.

11. *Sonne - Kuell* (хĕвел /hĭvel/) ‘güneş’

Modern Çuvaş Türkçesinde *güneş* kelimesi хĕвел /hĭvel/ şeklindedir. Metinde ilk hecede /ĭ/ ünlüsü gösterilmemiştir. /v/ ünsüzü ise /u/ ile karşılanmıştır. Kelime başında *kol* kelimesinde olduğu gibi /h/-/k/ karışıklığı söz konusudur. Yine *kol* kelimesinde olduğu gibi /l/ sesi ikiz ünsüz olarak gösterilmiştir.

12. *Kopff - Bofs* (пуç /puş/) ‘baş’

Strahlenberg tarafından Alm. *Kopff* ‘baş’ kelimesine karşılık olarak Bofs biçiminin modern Çuvaşçadaki şekli пуç /puş/ şeklindedir. Kelime başı ünsüzünün tonlu olarak gösterilmesi yanlış olmuştur. Zira, *bir* kelimesinin karşılığında verilen *Pärr* biçiminde söz konusu ünsüz doğru olarak kaydedilmiştir. Kelimenin ünlüsünün /o/ olarak gösterilmesi, informantın Viryal Çuvaşı olduğunu açıkça göstermektedir.

13. *Nose - Sumfa* (сăмса /sĭmsa/) ‘burun’

Modern Çuvaşçada *burun* kelimesi сăмса /sĭmsa/ şeklindedir. Strahlenberg, ilk hecedeki /i/-/u/ karışıklığı bir yana, bu kelimeyi oldukça başarılı bir şekilde kaydetmiştir.

14. *Haar - Ssys* (çÿç /şüş/) ‘saç’

Modern Çuvaş Türkçesinde *saç* kelimesi çÿç /şüş/ şeklindedir. Kelime başında /ss/ şeklindeki bir yazım ilginçtir. Keza, kelime başında (ve sonunda) ünsüz /ş/’dir. Kelimedeki [y] işareti /ü/ sesini yansıtmaktan uzaktır.

15. *Tag - Kann* (кун /kun/) ‘gün’

Modern Çuvaş Türkçesinde *gün* kelimesi кун /kun/ şeklindedir. Strahlenberg, kelimenin ünlüsünü dar-yuvarlak /u/ yerine düz-geniş /a/ ile

göstermiştir. Ayrıca kelimenin sonunda /n/ ünsüzü de ikiz olarak kaydedilmiştir.

16. Nacht - Kafpola[t] ‘gece’

Strahlenberg’in listesinde Alm. *nacht* ‘gece’ kelimesinin karşılık olarak Kafpola[t]⁹ kelimesi yer almıştır. Oysa Çuvaş Türkçesinde *gece* kelimesi çöp /şir/ şeklindedir. Strahlenberg’in göstermiş olduğu Kafpola[t] (Standart Çuvaş Türkçesi *каç пулать* /kaş pulat’/) yapısının TT’ye harfi harfine aktarımı *akşam oluyor* (< **kaş** ‘akşam’ **pol-** ‘ol-’ **-at**’ (şimdiki-geniş zaman eki teklilik 3. kişi) şeklindedir.

Aşmarin’in sözlüğünde, Strahlenberg’in kaydına yakın *каç пултти*, *ПОЛТТИ* /kaş pultti, poltti/ şeklinde bir kullanım yer almasına rağmen, ‘*сумерки: алача кaranlık*’ anlamını taşımaktadır (Aşm. VI: 144). Yaptığımız taramalarda *gece* anlamında böyle bir kayıt tespit olunamadığından derleyicinin bu kaydının yanlış olduğu söylenebilir.

Yukarıdaki değerlendirmemizin yanı sıra, mevcut kayıttaki **pol-** ‘ol-’ fiilinin ünlüsünün /o/ şeklinde olmasının Viryal ağzı özelliği olduğunu belirtmeliyiz.

17. Fuß - Ohra (*ypa* /ura/) ‘ayak’

Modern Çuvaşçada *ayak* kelimesi *ypa* /ura/ şeklindedir. Listede kelime, Viryal diyalektine uygun olarak /o/ ile gösterilmiştir. Kelime başı ünlüsünden sonra gereksiz bir /h/ sesi eklense de bu kelimenin başarılı bir şekilde kaydedildiğini söylemeliyiz.

18. Bart - Sokula (*сухал* /suhal/) ‘sakal’

Strahlenberg’in kaydettiği *sokula* kelimesi modern Çuvaş Türkçesinde *сухал* /suhal/ şeklindedir. Burada sondaki ünlünün fazladan yazıldığı görülmektedir. İkinci hecedeki ünlünün dar-yuvarlak olarak gösterilmesi de yanlıştır. İlk hecedeki /o/ ~ /u/ tercihi yuvarlaklık bakımından kabul edilebilir bir nitelik göstermektedir.

19. Brust - Kokru (*кăкăр* /kîğîr/) ‘göğüs’

Çuvaş Türkçesinde *göğüs* kelimesi *kăkăp* /kîğîr/ şeklindedir. Aşmarin sözlüğünde bu şeklin yanı sıra *kăkkăp* /kîkîğîr/ şeklinde bir biçim daha kaydedilmiştir (Aşm. VII: 108). Listede *ekmek* anlamında gösterilen **sokru**

⁹ Elimizdeki nüshada baskı net çıkmamıştır. Listede kelime **Kafpola** şeklindedir. Biz bu ibareyi (Sergeyev 2004: 4) ve Petrov’a (1978: 49) dayanarak Kafpola[t] şeklinde düzelttik.

Strahlenberg ve İlk Çuvaşça Kelime Listesi

kelimesi hemen hemen **kokru** ile aynı ses dizimine sahiptir¹⁰. O başlık altında gösterilen /şikri/ biçimi Strahlenberg'in kaydını açıklayıcı niteliktedir. Muhtemelen kelimenin /kikri/ biçimi kullanımdan düşerken /şikri/ biçimi kullanımını sürdürmüştür.

20. *Arm - Koll* (хул /hul/) 'kol'

Modern Çuvaş Türkçesinde *kol* kelimesi хул /hul/ şeklindedir. Kelimenin ünlüsü Viryal diyalektine göre /o/ şeklindedir. Ancak kelime başında ünsüzün /h/ yerine /k/ (ya da /k/) ile kaydedilmesi ilginçtir. Kelimenin sonunda /l/ ünsüzünün ikiz olarak gösterilmesi de bir yanlışlıktır.

21. *Herz - Giera* (чĕре /çire/) 'yürek, kalp'

Modern Çuvaş Türkçesinde *yürek, kalp* kelimesi чĕре /çire/ şeklindedir. Strahlenberg tarafından verilen kayıt *giera* şeklindedir. [g] harfinin kelime başında transkripsiyon değeri olarak /c/ sesini karşılayabildiği bilinmekle beraber söz konusu ünsüzün tonlu olarak gösterilmesi yanlışlıktır. Zira Çuvaş Türkçesinde kelime başında tonlu ünsüz bulunmamaktadır. Yine kelimenin ilk ünlüsünün /ie/ ünlü çifti ile gösterilmesi ilginçtir. Bir Türk dili olması nedeniyle artlık-önlük uyumu kuralına sahip Çuvaş Türkçesinde, bu kelimenin son ünlüsünün /a/ ile gösterilmesi de bir yanlışlık olarak kaydedilmelidir.

22. *Aug - Köes* (күç /kuş/) 'göz'

Modern Çuvaş Türkçesinde *göz* kelimesi күç /kuş/ şeklindedir. Listede kelimenin ünlüsü yanlış olarak /öe/ ünlü çifti ile karşılanmıştır. Kaldı ki, bu sahada ekin ünlüsü art ünlüldür. Kelime sonundaki /s/ harfi, kelimenin aslında olan /ş/ sesini karşılamaktan uzaktır.

23. *Mund - Suas* (çăвар /şivar/) 'ağız'

Modern Çuvaş Türkçesinde *ağız* kelimesi çăвар /şivar/ şeklindedir. Strahlenberg tarafından gösterilen *suas* kaydı, Çuvaşçanın karakteristik /r/ tercihinin tersine bir veridir. Bilindiği üzere, Genel Türkçe /z/li kelimeler, Çuvaş Türkçesinde /r/li olmaktadır: (Çuv. ħır ~ GT kız; Çuv. ħur ~ GT kaz ...gibi.) Kelime başındaki s işareti /ş/ fonemini karşılamaktan uzaktır.

24. *Ziurd* (çурт /şurt/) 'bina, yapı'

Modern Çuvaş Türkçesinde, TT'deki *bina, yapı* anlamındaki kelime çурт /şurt/ şeklindedir. Bu kelime, GT **yurt** kelimesi ile denktir. ET'deki

¹⁰ Bu kullanımlar diyalektal biçimler olmalıdır.

kelime başı /y/ ünlüsünün Çuvaş Türkçesinde /ş/¹¹ ile denkleştiği bilinmektedir. Strahlenberg kelime listesinde modern Çuvaş Türkçesinde /ş/ sesi ile başlayan diğer bir kelime **Sithy** (çиччĕ /şiççi/) 'yedi' /s/ ile gösterilirken, aynı sese sahip **şurt** kelimesinin /z/ ile gösterilmesi bir yanlışlıktır.

25. Karuhoc (кaнтăк /kandık/) 'pencere'

Strahlenberg, listesinde yer alan bir diğer kelime 'pencere' anlamındaki **karuhoc** kelimesidir. Modern Çuvaş Türkçesinde bu anlamda iki kelime işlek olarak kullanım alanında görülmektedir: чүрече /çürece/, кaнтăк /kandık/. kandık kelimesinin *pencere* anlamı *cam* anlamının yanında ikincildir. Bu iki kelimenin yanı sıra Çuvaş Türkçesinin söz varlığında oldukça seyrek kullanılan bir kelime daha vardır: кaрăнтăк /karındık/. *Cam* anlamı kelimenin temel anlamı değildir. Petrov'a göre, Strahlenberg'in müsveddelerinde bu *karundock* olabilir (1978: 49). Bu görüşe göre, *karuhoc* kaydı karındık biçiminden alınmıştır.

26. Sack (caк /sağ/) 'oturak, bank'

Strahlenberg'in kaydettiği **sack** biçimi modern Çuvaş Türkçesinde de caк /sağ/ şeklindedir. Derleyici bu kelimeyi oldukça başarılı bir şekilde kaydetmiştir.

27. Sokru¹² (çăкăр /şığır/) 'ekmek'

Modern Çuvaş Türkçesinde *ekmek* anlamındaki kelime çăкăр /şığır/ şeklindedir. Aşmarin sözlüğünde, bu şeklin yanı sıra çăкăр /şığır/ çăкăрă /şığır/ kayıtları da bulunmaktadır (Aşm XIII: 14, 16). Strahlenberg'in verdiği biçim Aşmarin'in kaydettiği çăкăрă /şığır/ biçimiyle denk gelmektedir¹³. Kelime başı ünlüsü /ş/nin burada /s/ ile gösterildiği görülmektedir.

28. Tora (тyрă /turı/) 'tanrı'

Strahlenberg'in **tora** şeklinde kaydettiği kelime modern Çuvaş Türkçesinde /turı/ şeklindedir. Kelimenin ilk ünlüsünden anlaşıldığı üzere

¹¹ Bu ses Kiril alfabesinde (ç) ile gösterilmektedir. Çuvaşça üzerine yapılan çalışmalarda bu harfin palatal bir /s/ ya da /ş/'yi karşıladığı ileri sürülerek, sırasıyla, /s/ ve /ş/ şeklinde latinize edildiği görülmektedir.

¹² Pavlov'da *sokru* şeklindedir.

¹³ Aşmarin bu madde başına Rusça tercümesini yazdıktan sonra Latin harfli bir *N* kısaltması koymuş, daha sonra cümle örneğini vermiştir. Ancak eserinin kısaltmalar bölümünde bu kısaltmanın açıklaması ne yazık ki gösterilmemiştir.

Strahlenberg ve İlk Çuvaşça Kelime Listesi

kelime Viryal ağızı karakterlidir. Kelimenin sonunda dar-geniş ünlü karışıklığı haricinde başarılı bir kayıt olduğu söylenebilir.

Sonuç

Strahlenberg'in kaydettiği 28 kelime Çuvaş adı ile bilinen ilk dil kayıdır. Strahlenberg, listesini hazırlarken Çuvaşçayı Türk dili grubu içerisinde değerlendirmiştir. Bu tespit, çağının bilim düzeyine göre oldukça büyük bir keşiftir. Runik harfli Türk yazıtlarının kâşifi unvanına sahip Strahlenberg, 'Çuvaş Türkçesinin kâşifi' unvanını da hak etmektedir.

Listede gösterilen dil kayıtlarından ikisi hariç ('gece' ve 'sekiz' kelimelerinin karşılıkları) modern söz varlığı bakımından doğru kayıtlardır. Her ne kadar kayıtların yazıya geçirilmesinde kimi sorunlar mevcutsa da bu oldukça anlaşılabilir bir durumdur.

Listede verilen kelimelerin fonolojik özelliklerinden bu kelimelerin Viryal (Turi – Yukarı) ağızına ait oldukları, dolayısıyla ilk Çuvaş dil malzemesinin de bu ağızla yazıya geçirildiği sonucu çıkmaktadır.

Listede gösterilen Çuvaşça kelimelerin, diğer dillere kıyasla daha az ve düzensiz olması, Strahlenberg'in bu kelimeleri dönüş yolunda kaydettiği düşüncesine varmamıza yol açmaktadır. Söz konusu kelimelerin Viryal ağızı temelinde olması bu fikrimizi güçlendirmektedir. Nitekim Kazan-Nijniy Novgorod - Moskova kara ve nehir yolu hattı üzerinde yaşayan Çuvaş Türkleri Viryal Çuvaşlarıdır.

Türkoloji açısından son derece önemli olan bu kelime listesinin Yakutça ve Sibiryaya Tatarcası bölümlerinin konunun uzmanlarınca değerlendirilmesi alana oldukça önemli bir katkı olacaktır. Bu amaçla, listenin Çuvaşça dışındaki kısmı, Almanca maddelerin Türkiye Türkçesine tercümesiyle birlikte aşağıda gösterilmiştir.

Almanca	Türkiye Türkçesi	Sibiryaya Tatarcası	Yakutça
Eins	<i>bir</i>	Birr	Byrr
Zwey	<i>iki</i>	Icke	Icki
Drey	<i>üç</i>	ütfc	Utfch
Vier	<i>dört</i>	Dort	Türd
Fünff	<i>beş</i>	Befch	Bies
Sechs	<i>altı</i>	Alte	Alta
Sieben	<i>yedi</i>	Jaddi	Tziette
Acht	<i>sekiz</i>	Sekis	Agis
Neun	<i>dokuz</i>	Dokos	Togus

Oğuzhan DURMUŞ

Zehen	<i>on</i>	Onn	Unn
Eilf	<i>on bir</i>	Onn-birr	Unn-birr
Zwölf	<i>on iki</i>	Onn-icke	Icki-birr
Zwanzig	<i>yirmi</i>	Girmæ	Tzurbæ
Dreißig	<i>otuz</i>	Otus	Otut
Viertzig	<i>kırk</i>	Kirck	Turdfun
Funfzig	<i>elli</i>	Elle	bieffun
Sechzig	<i>altmış</i>	Altmifch	Alta-unn
Siebenzig	<i>yetmiş</i>	Jadmifch	Tziette-un
Achtzig	<i>seksen</i>	Sekfem	Agit-un
Neunzig	<i>doksan</i>	Tockfan	Togus-un
Hundert	<i>yüz</i>	Gius	Sufs
Tausend	<i>bin</i>	Ming	Ming
Gott	<i>tanrı</i>	Chudai	Tangara
Himmel	<i>gök</i>	Kuuk	Kuuk
König	<i>kral</i>	Padfchay	Irachta
Vater	<i>baba</i>	Atai	Aga
Mutter	<i>anne</i>	Inä	Ynegætæ
Bruder	<i>erkek kardeş</i>	Inim	Anem
Schwester	<i>kız kardeş</i>	Apai	Balta
Weib	<i>kadın</i>	Chatun	Kathun
Feuer	<i>ateş</i>	Ott	Oth
Wasser	<i>su</i>	Sfu	U
Erde	<i>yer(yüzü)</i>	Dgirr	Sirr
Berg	<i>dağ</i>	Tau f. Tag	Bulguniach
Sonne	<i>güneş</i>	Kiun f. Kujafch	Kunn
Mond	<i>ay</i>	Ay	Uich
Pferd	<i>at</i>	Ath	Att
Hund	<i>köpek</i>	Ett	üd
Kopff	<i>baş</i>	bafch	Bafchput
See	<i>göl</i>	Nurr	Baikal
Strohm	<i>nehir, ırmak</i>	Gilga	Urufs
Wind	<i>yel, rüzgar</i>	-----	Töll
Nase	<i>burun</i>	Burunn	Muhrun
Haar	<i>saç</i>	Tfiatfch	Afs
Tag	<i>gün, gündüz</i>	Kiunn	Kiün
Nacht	<i>gece</i>	Tün	Tün
Felsen	<i>kaya</i>	Kaya	Tafs-Kaya
Eisen	<i>demir</i>	Temir	Timir
Sitber	<i>gümüş</i>	Kumifs	Kumifch
Gold	<i>altın</i>	Altyn	Altan
Wolff	<i>kurt</i>	Buru	Bärä

Strahlenberg ve İlk Çuvaşça Kelime Listesi

Pfeil	<i>ok</i>	Ock	Ock
Pflitz-Bogen	<i>yay</i>	-----	Zaa
Roth	<i>kırmızı, kızıl</i>	Chefell	kifill
Grün	<i>yeşil</i>	Jäfchill	Kiok
Schwartz	<i>kara</i>	Cara	Cara
Hütte	<i>baraka</i>	-----	Balagan
Mägdchen	<i>kız</i>	Kifs	Kifs
Mensch	<i>kişi</i>	Kfu	Irckfi
Fuß	<i>ayak</i>	Ayak	-----

KAYNAKÇA:

Aşm. AŞMARİN, N. İ. (1994-2000) *Slovar' Çuvaşskogo Yazıka – Çıvaş Şimahzen Kinegi* (17 cilt), Çeboksarı, 2. Baskı.

EREN, Hasan (1998) *Türklük Bilimi Sözlüğü: I. Yabancı Türkologlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GALKİN, İ. S. (1964) *İstoriçeskaya Grammatika Mariyskogo Yazıka-Morfologiya Çast' I*, Yoşkar-Ola: Mariyskoye Knijnoye İzdatel'stvo.

PETROV, Nikolay (1978) *Çıvaş Literatura Çilhin İstoriyi*, Şubaşkar.

SERGEYEV, L. P. (2004) *XVIII. ĩmirdi Çıvaş Şırlıhın Paligizem*, Şubaşkar.

SKVORTSOV, M. (1982) *Çıvaşla-Vırışla Slovar'*, Russkiy Yazık, Moskova.

STRAHLENBERG, J. (1975) *Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia*, Studia Uralo-Altaica: 8, Szeged: 2. Baskı.

STEUERWALD, K. (1998) *Almanca-Türkçe Sözlük*, ABC: İstanbul.

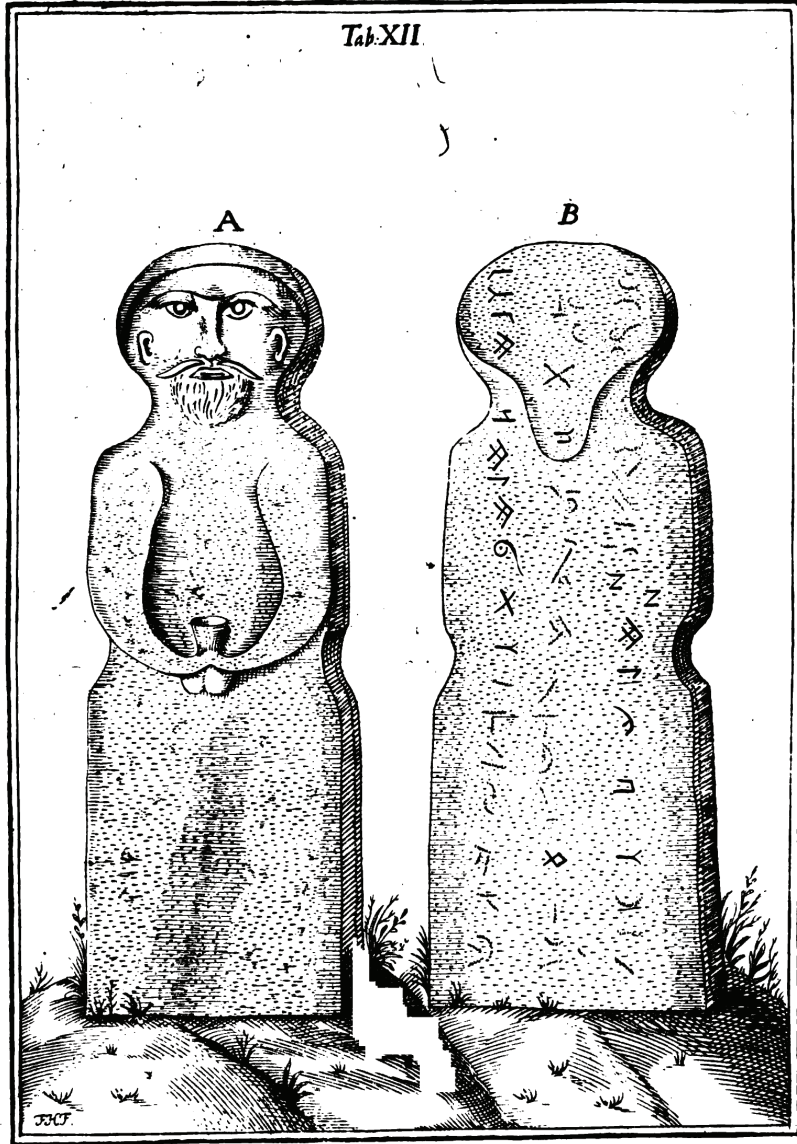
YEGOROV, V. (1931) *Vvedeniye Çuvaşskogo Yazıka*, Moskova.

Ekler:

Das
Nord- und Ostliche Theil
von
Europa und Asia,
In so weit solches
Das ganze Russische Reich mit Siberien
und der grossen Tatarey in sich begreiffet,
In einer
Historisch-Geographischen Beschreibung
der alten und neuern Zeiten, und vielen andern unbekanntten Nachrichten vorgestellt,
Nebst einer noch niemahls ans Licht gezeigten
TABULA POLYGLOTTA
von zwey und dreyssigerley Arten Tatarischer Völcker Sprachen
und einem Kalmuckischen Vocabulario, . . .
Ebenlich aber
27807 einer grossen richtigen Land-Charte von den
benannten Ländern und andern verschiedenen Kupfferstichen,
so die Asiatisch-Scythische Antiquität betreffen;
bey Gelegenheit der Schwedischen Kriegs-Gefangenschaft in Russland, aus eigener
forsühtigen Erkundigung, auf denen verstanten weiten Reisen zusammen
gebracht und ausgefertiget.
von
Philipp Johann von Strahlenberg.
Stockholm, in Verlegung des AUTORIS, 1730.

БИБЛИОТЕКА
Муниципальной библиотеки
при Совете Министров
Чувашской АССР

Resim 1: J. von Strahlenbeg'in Ünlü Eserinin İç Kapağı

Resim 2: Eserdeki Runik Harfli Bir Çizim Örneği